

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Целякова О.М. (м. Запоріжжя)

Анотації

В статті розглядається проблема формування духовної культури особистості в умовах глобалізації і трансформації суспільства. Дається аналіз сучасного стану духовності в країні. Розкриваються основні шляхи формування духовної культури через філософський, культурологічний, мовознавчий, педагогічний підходи з урахуванням менталітету українського народу.

This article is devoted to the problem of formation of personal spiritual culture in global transformation society conditions. It is analyzed the country's spiritual conditions now days. The main ways of spiritual culture formation through philosophical, cultural, linguistic and pedagogic approaches, taking into account, Ukrainian peoples consciousness are proposed.

Ключові слова

ДУХОВНІСТЬ, ДУХОВНА КУЛЬТУРА, ТРАНСФОРМАЦІЯ, ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО, ЦІННОСТІ, ОСОБИСТІСТЬ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, МЕНТАЛІТЕТ

Актуальність теми дослідження

Проблема духовності перебуває в стані трансформації, здійснення програм реформування, розвитку соціального управління, пошуку ціннісних ідеалів, сенсів. Сучасні історичні умови розвитку суспільства потребують соціальної рефлексії та актуалізують теоретичні й методологічні проблеми духовної культури особистості.

Проблема духовності досліджувалась такими видатними філософами, як В.Соловйов, М.Бердяєв, Г.Сковорода, М.Хвильовий, О.Гончар, В.Андрущенко, Г.Горак, О.Киричук, О.Лосєв, В.Бех, В.Воронкова, В.Жадько та ін.

Мета статті: проаналізувати сучасний стан духовної культури суспільства; визначити шляхи формування духовності особистості через менталітет та мову українського народу; дати аналіз основних проблем духовної культури українського суспільства в умовах трансформації.

Вступ

Сучасний стан суспільного буття характеризується важкими обставинами перехідного етапу і визначається науково – філософською думкою (рефлексією), як становлення інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство акумулює для людини

Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

надзвичайні можливості освоєння світу, хоча сьогодні зберігається дисбаланс між духовною і практичною його сторонами. **Інформаційне суспільство**, більш ніж будь-яке суспільство, що розвивалося до нього, створює сприятливі умови для енерго-інформаційної взаємодії особистості і оточуючого середовища.

По-перше, виробництво інформації, як еквіваленту обміну, є основою, на якій тримаються всі структури інформаційного суспільства. Виробництво інформації, що стало головним виробництвом в інформаційному суспільстві, актуалізує питання управління і самоуправління, сприяє насиченості взаємодій. **По-друге**, однією з вагомих характеристик інформаційного суспільства є розвиток освіти, надбання знань. Останнє є важливою умовою становлення особистості. **По-третє**, в лоні інформаційного суспільства „відбувається зрушення від традиційних до штучних форм створеного світу і до світу соціальної інформації”. Віртуальна реальність розширює межові умови творчості особистості. Але не заперечним є той факт, що об'єктивні характеристики інформаційного суспільства (виробництво інформації, надбання знань, зростання ролі процесів управління, створення штучної реальності) можуть впливати як позитивно, так і негативно на створення духовної культури особистості. Так зміна характеру економічних, політичних, соціальних відносин стала основою дегуманізації суспільства. Сьогодні реальністю стало маніпулювання свідомістю людей, тому не дарма ЗМІ набули значення «четвертої влади» в суспільстві. В соціально-психічному аспекті людина інформаційного суспільства потерпає від руйнації свого природного ритму і циклу. В морально-етичному аспекті страждає від втрати цінності живого спілкування, емпатії, порозуміння. В соціально-історичному аспекті переймається пошуком нових ідеалів і цінностей, що обумовлений зведенням класичного типу раціональності до логічно завершеної форми. Таким чином, буде позитивним чи негативним вплив інформаційного суспільства на розвиток особистості, залежить від її здатності зорієнтуватись в нових умовах, від прагнення відкривати і будувати нові смисли, усвідомлювати власну відповідальність за своє життя. Саме від розгортання цих засад буття особистості залежить становлення її духовної культури.

Людина життєдіє в соціокультурному середовищі, орієнтується на результати діяльності інших людей, таким чином вона взаємодіє з різними типами духовності. Взаємозв'язок відбувається тоді, коли людина отримує соціальний досвід, знання, вбирає національну культуру, а також під час глибокої внутрішньої духовної роботи, результати якої обов'язково повинні ввійти в соціокультурне середовище. В цьому сенсі духовну цілісність людини ми трактуємо як здатність самовідтворюватися на новому рівні духовного буття.

Обговорення проблеми

Сучасний духовний стан українського суспільства одноставно оцінюється дуже негативно і науковцями, і діячами мистецтва, і представниками релігійних конфесій. Серед найнегативніших факторів такого стану передусім: некерованість процесів становлення демократичного суспільства; неможливість користуватися ціннісними орієнтирами своїх батьків; неузгодженість системи виховання і освіти, що приводить до сполучення протилежних тенденцій у суспільній свідомості; послаблення ролі родини, духовної спадщини попередніх поколінь і освітніх закладів в процесі виховання.

Духовність – це інтегративна якість особистості, що визначає смисложиттєві цінності, які формують людяне відношення до інших, гуманізм, забезпечують духовний розвиток особистості [1]. **Під духовним розвитком особистості** розуміється процес індивідуально-особистісного залучення до духовної культури суспільства, оволодіння загальнолюдськими, соціокультурними, національними цінностями і досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності та самостійного творчого розвитку кожної особи. Тобто, головним для будь-якої особистості, виступає **виховання і самовиховання**. Виховання духовності людини розуміється як наслідування етичних законів, використання творчої і мистецької діяльності, вивчення здобутків національної і світової культури, що за сутністю є процесом створення людини. **Самовиховання** розпочинається з прагнення людини до самовдосконалення, особистість повинна прагнути до самоствердження у всіх видах діяльності. Головною лінією самовиховання постає **самовідповідальність**, а основою самосвідомості – діяльність самопізнання, здатність до розвитку саморегуляції. **Потреба в духовності** актуалізується ще до того, як людина зможе оформити індивідуальну і суспільну мораль логічно фіксована і, таким чином, гармонізувати життя. Сама мораль в силу своєї природи не може людину змусити бути людиною, однак її принципи виховання здатні, завдяки волі людини, зняти внутрішню напругу у глобалізованому світі, яка все ж таки є наслідком простого „підліткового егоїзму людства”. Духовність також розглядається, як здатність особистості творити свій внутрішній Всесвіт на основі загальнолюдських і національних цінностей, завдяки якому реалізується ототожнення людини. **Духовність** формується через мовознавство, шляхом усвідомлення явища мови до механізму трансляції смислу. За допомогою мови результати пізнання закріплюються в пам’яті. Передача засобами мови культури і досвіду людства з покоління до покоління, з століття до століття можлива тільки завдяки її закріпленню у знаковій та символічній формі. Мова виступає механізмом реалізації духовного, бо є засобом соціокультурної самоідентифікації особистості. **Зміст мовної самоідентифікації** полягає у „поєднанні мовно-рефлексивних процесів і свідомого, активного використання особистістю мовних Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

засобів при декларуванні привласнених цінностей та при отриманні схвалення (підтвердження) своєї ідентичності певним оточенням” [2].

Мова виконує ряд функцій: ідентифікація людей у межах тієї чи іншої соціальної групи, адаптивна функція, номінативна, комунікативна, мислетворча, акумулятивна, когнітивна, регулятивна. На наш погляд, здійснення вищезазначених функцій мови відбувається в межах структур духовності людини: свідоме-несвідоме. Причому кількість функцій мови збільшується в аспекті самосвідомого. Об’єктивація власної свідомості відбувається за рахунок праці і спілкування. Пошук істини причетний до духовних перетворювань, які повинна здійснити людина у своєму внутрішньому світі. Тільки таким чином, через страждання перетворень здійснюється вихід в нові виміри буття, тобто досягається істина. Причому самоусвідомлення виглядає як відтворення єдності індивіда з самим собою, самототожність. Сучасний світ насичений не стільки міжіндивідуальними комунікаціями, скільки комунікаціями індивіду з витвору інших. Тобто для сучасності, в порівнянні з минулим, характерним є зменшення міжособистісного спілкування. Цей факт обумовлює формування іншої шкали цінностей, що веде **до формування нового типу духовності**, точніше до нового соціально-історичного усвідомлення. Визначаючи слово особливою емпіричною реальністю, створеною людиною, А.П.Заздарнов, визначає, що „...змістовний бік слова згадується системою міжлюдських стосунків з приводу всього зовнішнього світу, разом із світом природи” [3, с. 51]. А це значить, що актуально значення слова існує тільки в думках, в полі свідомості. Коли ми сприймаємо інформацію, слово є такою реальністю, яку, з одного боку, ми бачимо, або чуємо, а з іншого – воно несе значення, яке неможливо сприйняти жодним з органів відчуттів. Кожна епоха, культура, людина формують свою систему значень, яка відбиває специфіку світогляду, засобів діяльності і фіксується мовою. Тому розуміти мову - це не тільки інтерпретувати знаки соціального життя, а й бути ввімкненим в процес буття [4, с. 252]. Коли ми транслюємо, мова покликана зберегти смисл. „Дійсна усталеність мови не в структурі, а в смислі, у виході за межі визначеного раніше буття” [4, с. 246]. Це трапляється тоді, коли в **спілкуванні** (мовою, або в мистецтві) людина зустрічає такі соціально-культурні змісти, які своїми протиріччями проблематизують цілісність її буття. В цьому мова і мистецтво схожі.

У цілому мистецько-мовознавчий контекст поняття „**духовна культура особистості**” виглядає як єдність багаторівневого ціннісного простору буття людей, яка складається завдяки діяльності смислообміну. З перетворенням сучасного суспільства в систему **комунікацій** (Н.Луманн) зростає роль соціальних інститутів, які теж виступають механізмами трансляції культури, наприклад заклади виховання і освіти. Пошук істини пов’язаний з духовними Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

перетвореннями, які повинна здійснювати людина у своєму внутрішньому світі [5]. Проблема української мови постала в нашому суспільстві досить гостро. Багато людей не розуміють української мови, не вміють грамотно писати і розмовляти українською, мова українського народу потерпає від слів іноземного походження. Тому нам слід відроджувати духовність через спадщину українського народу, і насамперед через мову. Суспільні механізми культурного розвитку людини – **виховання та освіта**, що покликані нівелювати вплив негативних факторів на становлення духовної цілісності особистості, хоча сучасний стан вітчизняних соціальних інститутів виховання і освіти характеризується як реформаційний. Зміна пріоритетів в освіті передбачає перехід від науково-теоретичного осягнення дійсності до розуміння природи людини, як людини – духовної, де пріоритетною метою визначається **виховання особистості**, підґрунтя якого складає духовно-практична парадигма освіти. Більш швидко духовно-практична парадигма освіти здійснюється в дошкільному і початковому навчання у вигляді розвиваючих методик. В основу цих методик (серед яких загальновідомі методики Ш. Амонашвілі, М.Зайцева, В.Сухомлинського) покладено природне бажання дитини діяти в світі. Важливим є збільшення напрямків ознайомлення дошкільнят з оточуючим світом, яке зафіксовано методичними виданнями МОНУ, принаймні в останні три роки. Духовно–практична парадигма в шкільній освіті збагатилася **особистісно-орієнтованим навчанням**, в якому навички самостійного мислення і діяльності є пріоритетними. Доволі позитивний результат дає зміцнення психологічного супроводу - шкільного навчання. Україна підтримала нову педагогічну парадигму вищої освіти - „Вища освіта в XXI столітті: підходи і практичні заходи”, яка орієнтує педагогічну інтелігенцію на ідею гуманізації освіти, що була сформована ЮНЕСКО. В ній йдеться про впровадження такої системи освіти, яка допоможе новим поколінням інтегруватися в суспільство майбутнього, характерними рисами, якого стануть прагнення до мирного співіснування, повага до демократії та прав людини, порозуміння на міжнародному рівні, підтримка культурного плюралізму та міжкультурного діалогу в умовах інформаційної революції. Інститути виховання і освіти знаходяться на початку практичного етапу реформування, тому їх здатність нівелювати вплив негативних факторів на становлення духовної цілісності особистості виявляється обмеженою. Зазначимо, що теоретичний аспект реформування соціальних інститутів виховання й освіти виявляється більше розробленим, ніж практичний, це означає, що найбільші зміни попереду.

У цілому, значимість впливу негативних факторів на становлення духовної цілісності українців можна пояснити теоретичним етапом реформування освіти і виховання в нашому суспільстві. В таких Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

умовах стає очевидною значущість свідомого саморозвитку особистості. В ході з'ясування особливостей становлення духовної культури особистості в сучасному українському суспільстві встановлено, що вони обумовлені глобалізаційними процесами в світі, трансформацією українського суспільства і глибинною національною основою – менталітетом українського народу. Всі умови визнані об'єктивними, перші дві синтезовано в характеристиці стану сучасного українського суспільства як перехід від традиційного закритого до сучасного відкритого типу суспільства. З огляду на перехідний етап розвитку українського суспільства визначено **певні особливості процесу становлення духовної культури** особистості: нерівність можливостей для саморозвитку, ускладнення національної самоідентифікації, збільшення об'єму інформації ускладнює процес планування і вибору шляхів саморозвитку, хоча і збільшує кількість можливих варіації процесу. Визначені особливості представляють ускладнення і труднощі для процесу становлення духовної культури українця. Але їх подолання містить прекрасні перспективи зміцнення самосвідомого начала: зростання ролі особистості в напрацюванні соціально значущої інформації. В ході дослідження особливостей становлення духовної культури українців, обумовлених українською ментальністю приховує в собі полюсні можливості самореалізації особистості. Цим пояснено нагальну потребу духовного зростання українського народу. Таким чином, хоч і всі особливості ускладнюють становлення духовної цілісності особистості, але цей факт вказує на зростання її ролі у всій системі духовного. Іншими словами, це є вимоги еволюційного ходу, які мають бути виконані. Найпотужнішим механізмом становлення духовної культури особистості в умовах українського трансформаційного суспільства була визнана коеволюційна діяльність людини, тобто діяльність саморозвитку.

Становлення духовності особистості залежить від волі і активності, хоча обмежується рівнем попереднього історичного розвитку суспільства. Однією з характеристик духовного життя особистості є гармонійна сполучність ідеальної і матеріальної діяльності. Особливості становлення духовної культури обумовлені трансформацією українського суспільства. **Становлення духовності особистості** в сучасному українському суспільстві несе на собі відбиток світових глобалізаційних і трансформаційних процесів в українському суспільстві та ґрунтується на самобутньому національному менталітеті. В сукупності - це об'єктивні причини сучасного стану духовного розвитку української спільноти. Глобалізаційні процеси в світі, маючи негативні наслідки і позитивні перспективи для розвитку людства, так само відбиваються і на розвитку окремої особистості. **Під негативним наслідком** маємо на увазі посилення нерівності розвитку національних спільнот. Стрімкий технічний і технологічний прогрес перетворив країни зі стабільними Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

показниками соціально-економічного розвитку в ще більш спроможні, а країни третього світу заринаються в ще більші злидні. Економічний розвиток країни складає підґрунтя для розвитку особистості, обумовлюючи наявність сили і часу, якими людина може скористатися.

До того ж глобалізаційні процеси через Internet, загальний світовий ринок, світові економічні і політичні об'єднання (МВФ, ВТО, СОТ, світовий банк) „розмивають” державні кордони, розпорошуючи вплив національної самоідентифікації людини, як важливу засаду розвитку особистості. Особистість потрапляє в ситуацію, коли національна самоідентифікація ускладнюється, а механізми планетарної ще не усвідомлені. На особистість це впливає негативно, порушуючи її орієнтацію в соціальному просторі. Стосовно глобальної позитивної перспективи позначимо, що негативні наслідки змін, які відбулися, мають бути подолані в процесі формування єдиної планетарної спільноти. **Єдина планетарна спільнота в майбутньому** має стати носієм нового історичного типу духовної цілісності людства, який, ґрунтує свої засоби в коеволюційній діяльності людини. Трансформаційні процеси в українському суспільстві розвиваються в контексті глобалізаційних процесів і мають неоднозначний вплив на становлення духовної цілісності особистості. Трансформація суспільства означає трансформацію усвідомлення духовності а це означає, що нові економічні, політичні і соціальні реалії потребують переосмислення засад сучасного соціального буття.

У цілому ж, **глобалізаційні процеси в світі** і, трансформаційні в українському суспільстві, знаменують перехід від закритого до відкритого типу суспільства. Цей процес передбачає накопичення кардинальних змін, зокрема в системі духовного. В такій ситуації самоорганізаційні процеси становлення духовної цілісності особистості в українському суспільстві набувають певних особливостей: нерівність можливостей для саморозвитку; ускладнення національної самоідентифікації; збільшення об'єму інформації ускладнює процес формування і вибору шляхів саморозвитку. Це свідчить, що ці особливості сформульовані, як ускладнення і труднощі, можуть бути повернені на користь людині. В потенціях цих особливостей містяться прекрасні перспективи зміцнення самосвідомого начала: зростання ролі особистості в сучасному бутті. Отже, умови глобалізаційного світу і трансформаційного суспільства, ускладнюють становлення духовності особистості, а з іншого, мають потенційні можливості зміцнення її позицій у всій системі духовного. **Особливості становлення духовності особистості** обумовлені українською ментальністю. Духовне зростання людини неможливе без усвідомлення своєї національної особливості і приведення її у відповідність з розвитком суспільства і світу. Це означає, що історичний досвід українського народу, в якому загартувалися ідеали свободи, віри, індивідуалізму, гумору, оптимізму додають Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

особливостей становленню духовної культури громадянина України. Навіть кожний з цих ідеалів українського суспільства вносить свій вклад в цей процес. Історична доля українського народу склалася так, що досвід української державності віддалений у часі і недостатній у сьогоденні, додає сучасному українцю колориту, спрямованості і самобутності, творчості, самостійності, але ці прекрасні якості в своїх крайностях перетворюються на індивідуалізм, який заважає розумним колективним тенденціям і суспільному будівництву. На нашу думку, національними особливостями становлення духовної культури українця можна вважати гумор і оптимізм, які теж зґрунтовані в ментальності українського народу, причому найоптимістичніший спосіб, який дозволяє особистості водночас зорієнтуватися і підбадьорити саму себе. Гумор і оптимізм можна назвати специфічними інструментами становлення духовної цілісності особистості в умовах українського суспільства. Взагалі, цілісний національний портрет українця, який можна скласти з творів дослідників української історії виходить досить привабливим: поетичним ставленням до природи (М.Костомаров), автохтонною демократичністю суспільного життя і шанобливим ставленням до жінки і старших поколінь (В.Антонович), полярними модусами екзистенційного відношення до життя (О.Кульчицький), самостійністю української культури (М.Хвильовий). Але в цілому, природа української ментальності виступає як подвійно-парадаксальна [6, с. 9]. Однією з них можна вважати перервність українських культурних традицій (О.Забужко), яка виявляється в дисфункції історичної пам'яті, що є найважливішим моментом конструювання національної ідентичності, що пояснює поліхронність української дійсності і подвійно-парадаксальну природу української ментальності. Подвійно-парадаксальна природа української ментальності приховує в собі полюсні можливості самореалізації особистості, саме це є нагальною потребою духовного зростання українського народу. Прагнення до високих можливостей втілюються у баченні особливої духовної ролі українського етносу. А.П.Вірковський і О.Ю.Вознюк вбачають це причиною, з якої витікає особлива духовна роль українського етносу, „граничність українського народу, який деякою мірою поєднував та поєднує Євразійський Схід та Захід, Європейський Південь та Північ як в геополітичному, так і в культурологічному відношенні” [7, с. 8-10].

Висновки

Таким чином, складності становлення духовної цілісності сучасного українця обумовлені особливостями ментальності, глобалізаційними і трансформаційними процесами суспільства. Але ці ускладнення і труднощі пояснюються зростанням ролі особистості в системі духовного. Іншими словами то є вимоги еволюційного ходу людини, які мають бути нею виконані. У зв'язку з цим актуалізується питання механізмів становлення духовної культури особистості в Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

умовах сучасного українського суспільства. **Становлення духовності особистості** залежить від волі і активності, хоча обмежується рівнем попереднього історичного розвитку суспільства. Однією з характеристик духовного життя особистості є гармонійна сполучність ідеальної і матеріальної діяльності.

Перспективи подальших наукових досліджень: аналіз дослідження проблеми духовності зарубіжними авторами; пошук причин занепаду духовної культури української нації.

Джерела

1. Павлов В.І. Духовність як екзистенційний простір особистості // Пост сучасність: проблеми духовної свободи особистості: Монографія / За ред. канд.філос.наук О.О.Сердюк. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, ЛТД”, 2006. – 249с. – С.135-143.

2. Каташинська І.В. Віртуальна освіта і формування духовних і пізнавальних орієнтирів особистості // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : Зб.наук.праць / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. – Вип.4(10). - Луганськ: Вид-во Східноукр.нац.ун-ту ім. В.Даля, 2005. – С. 104-111.

3. Заздарнов А.П. Слово, аскеза, духовность: коммуникативные основания // Новая парадигма. – 2002. – Вып.23. – С. 226-50-56.

4. Храпова В.А. Человек в системе семантического бытия // Личность. Культура. Общество. – 2005. – Вып.2(26). – С.399-244-253.

5. Каташинська І.В. Віртуальна освіта і формування духовних і пізнавальних орієнтирів особистості // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : Зб.наук.праць / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. – Вип.4(10). - Луганськ: Вид-во Східноукр.нац.ун-ту ім. В.Даля, 2005. – С.104-111.

6. Вірковський А.П., Вознюк О.В. Про особливу духовну роль українського етносу // Актуальні проблеми моделі освіти та здоров'я: шляхи духовного розвитку людини і суспільства: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції: - КПІ. – Київ, 2005. – С.9.

7. Заздарнов А.П. Менталитет – мировоззрение – духовность // Новая парадигма. – 2001. – Вып.22 – С.5-13.

8. Будз В.П. Почуття як духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива. – К.: Національна академія управління, 2005. – С.114-116.

9. Воронкова В.Г. Метафізичні виміри людського побуття (проблеми людини на зломі тисячоліть) – Запоріжжя, 1999. – 173 с.

10. Каташинська І.В. Віртуальна освіта і формування духовних і пізнавальних орієнтирів особистості // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : Зб.наук.праць / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. – Вип.4(10). - Луганськ: Вид-во Східноукр.нац.ун-ту ім. В.Даля, 2005. – С.104-111.

11. Антоненко Т.Л. Психологія духовності.// Духовність особистості методологія, теорія і практика. Зб.наук.праць / Гол. Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму

редактор: Г.П.Шевченко. – Вип.4(10). - Луганськ: Вид-во
Східноукр.нац.ун-ту ім. В.Даля, 2005. – С.15-18

Стаття надійшла 15.10.2008 р.